

Kontrola społeczna – zanika, czy ewoluuje?

Autor tekstu: **Paweł Gołębiowski**

W dzisiejszych czasach coraz częściej w dyskusjach na temat sytuacji społecznej kraju, mówi się o upadku moralnym, który przywędrował do nas z zachodu, o rozmyciu wartości. Wśród głównych przyczyn wymienia się postępujące poszerzanie zakresu wolności obywatelskich, co w przełożeniu na ujęcie socjologiczne oznacza zawężenie zakresu kontroli społecznej. W tym kontekście uzasadnione wydaje się postawienie hipotezy „kontrola społeczna – zanika czy ewoluuje?”

Termin „kontrola społeczna” został sformułowany przez amerykańskiego socjologa Edwarda Alswortha Rossa w 1890 roku, jednak dopiero w 1901 ukazała się jego najślynniejsza praca pod tytułem *Social Control*. Edward Alsworth Ross oddzielił kontrolę społeczną od wpływu społecznego, za kryterium przyjmując zamierzony wpływ, którego doszukiwał się w kontroli społecznej, a którego brak we wpływie społecznym. Kontrola funkcjonuje na różnych płaszczyznach życia społecznego i obejmuje nas wszystkich. Kontrola społeczna to jest nacisk jaki zbiorowości wywierają na jednostki, żeby te zachowały się zgodnie z zakazem bądź nakazem. Jest to złożony system mechanizmów psychospołecznych (np. samokontrola – nasze podporządkowanie się wobec przyswojonych norm i wartości) i materialno – społecznych (np. przymus zewnętrzny).

Podstawowymi narzędziami kontroli społecznej są, obyczaje, prawa, religia, moralność, tradycja, które łącznie tworzą systemy normatywne. Pomiedzy normami czasami występują konflikty na przykład normy prawne i normy religijne nie są spójne (np. prawo do aborcji – ustawodawstwo polskie dopuszcza aborcję, gdy ciąża jest wynikiem gwałtu, bądź, gdy zagraża życiu matki, Kościół jest przeciwny wobec jakiegokolwiek aborcji; antykoncepcja – zakazana przez kościół, dopuszczona przez prawo). Głównym celem kontroli społecznej jest zapewnienie zwartości i jedności społeczeństw, poprzez integrację jednostki z całością społeczeństwa. Konflikty norm są sprzeczne z zasadniczym celem i osłabiają kontrolę społeczną.

Spółczeństwa poprzez proces socjalizacji dążą do internalizowania norm przez jednostki, gdyż normy są najskuteczniejsze, gdy jednostki uznają dane normy za oczywiste, naturalne, własne i właściwe do naśladowania. Realizacja kontroli społecznej odbywa się na zasadzie tradycji, bądź gdy ta nie wystarcza na zasadzie systemu kar i nagród. W przypadku konformistów, którzy zachowują się zgodnie z wyznaczonymi wzorami, społeczeństwo nagradza, w przeciwnym przypadku, gdy mamy do czynienia z dewiantami, społeczeństwo wyznacza sankcje. Sankcje możemy wyróżnić ze względu na rodzaj nagród i kar do których się odwołują:

- prawne (ujęte w przepisach prawa lub formalnych statutach)
- etyczne
- satyryczne
- religijne

Wśród sankcji istnieje także podział na pozytywne i negatywne oraz na formalne i nieformalne. Do arsenału kar zalicza się: pozbawienie życia lub wolności, tortury, wygnanie, ostracyzm, zastraszanie, szantaż, wyklęcie, potępienie, napiętnowanie, wyśmianie, oziębłość, obojętność, etc. Natomiast do repertuaru nagród należy zaliczyć: zysk, premię, awans, order, sławę, aprobatę, nobilitację, tytuł, pochwałę, obietnicę raję. Należy zwrócić uwagę na to, że najostrzejsze sankcje (kara śmierci, wygnanie) są stosowane w ostateczności i z reguły zaczyna się od łżejszych sankcji (ostracyzm społeczny).

Niemiecki profesor socjologii Ferdinand Tönnies w 1887 roku opublikował swoją pracę pod tytułem *"Gemeinschaft und Gesellschaft"*. Według niego we wspólnotach kontrola społeczna sprawowana jest za pomocą tradycji i obyczaju, natomiast w zrzeszeniach pierwsze skrzypce odgrywa prawo i opinia publiczna. Kontynuując tok myślenia Ferdinanda Tönniesia, biorąc za przykład skrajne przeciwieństwa, można założyć, że w małych, odizolowanych społecznościach (np. wioski Amiszów w USA w Ohio) prawo występuje w roli zaledwie komplementarnej, a w dużych otwartych metropoliach prawo ma charakter fundamentalny. Proces urbanizacji oraz industrializacji miast akceleroje dążenia nowoczesnych społeczeństw ku dobrobytowi. Migracja znacznych mas ludności ze wsi do miast sprzyja zanikowi tradycyjnej wiejskiej kultury, jednocześnie sprzyjając powstaniu nowej miejskiej mentalności. Życie miejskie jest pozbawione ścisłej kontroli społecznej, dzięki czemu miasta są liderami w gospodarce (np. aglomeracja warszawska 15% PKB Polski). Miasta są liderami innowacyjności, to w nich mieszczą się uczelnie wyższe skupiające naukowców wokół siebie.

W pluralistycznym społeczeństwie, w obliczu konkurujących ze sobą wzorców zachowania, maleje siła obyczaju, religii, a rośnie znaczenie prawa. Współcześnie w demokratycznych cywilizacjach zachodu kontrola społeczna ewoluje w stronę w pełni świadomego procesu, w którym pośrednio biorą udział wszyscy obywatele, gdyż kontrola społeczna przyjmuje formę prawa pisanego, które jest uchwalone przez demokratycznie wybrany parlament. Jest to nowe zjawisko, gdyż jak powszechnie wiadomo w dawniejszych czasach, dominowały religie, tradycja i obyczaje, które są mniej świadomą formą kontroli społecznej, gdyż trudniej wykazać w nich zamierzone działanie człowieka. Oczywiście istnieje wiele przypadków powstania nowego obyczaju, tradycji lub nawet religii w sztuczny sposób, najczęściej inspirowany przez ideologię (np. pochody pierwszomajowe organizowane w ramach Święta Pracy w okresie PRL-u), bądź pobudki ekonomiczne (kościół scjentologów). Prawo, o którym wcześniej była mowa, zasadniczo występuje w formie negatywnej, tzn. działa poprzez zakazy, chociaż czasem też występuje w formie nakazu (np. w kodeksie drogowym znak C — 10 nakaz jazdy z lewej strony znaku). Warto zaznaczyć, że prawo jest powoływane w celu utrzymania ładu społecznego, a inne formy kontroli społecznej wkraczają swoim zasięgiem w pozostałe obszary ludzkiej działalności. Do pozytywnych form regulacji, czyli nakazów zalicza się obyczaj, np. w Polsce dobry obyczaj nakazuje osobom młodym ustępowanie miejsca w środkach komunikacji miejskiej, osobom w podeszłym wieku, bądź kobietom w ciąży etc.

Modelowym przykładem społeczeństw kontrolowanych za pomocą religii są teokracje takie jak Watykan, Tybet, Iran czy starożytny Egipt. Ciekawy jest przypadek starożytnego Egiptu, w którym to zbiór historii i legend, ewoluował stopniowo w system wierzeń, w efekcie zapewniając coraz więcej kontroli nad społeczeństwem egipskim. W egipskiej teokracji, autorytarna władza faraona była legitymizowana, poprzez utożsamienie go z Bogiem Nieba Horusem. Dzięki tak pozyskanej kontroli nad społeczeństwem możliwe były ogromne przedsięwzięcia jakimi bez wątplenia były budowy piramid, grobowców, czy sfinksa. Obecnie — oprócz Watykanu i Iranu — nie występują już żadne teokracje na świecie, a sam Watykan przekształcił się z państwa teokratycznego w główną siedzibę kościoła rzymskokatolickiego. Współcześnie występują jeszcze ludy, w których kontrola społeczna opiera się w zasadzie tylko na obyczaju i tradycji np. Buszmeni i Pigmeje w Afryce lub Semangowie w Malezji. W tego typu społeczeństwach, presja obyczaju jest nieporównywalnie większa niż w społeczeństwach demokratycznych mimo, iż nie występują w nich rozbudowane formalne aparaty kontroli. Wielka Brytania jest natomiast przykładem demokratycznego państwa prawa, w którym skuteczna kontrola społeczna może przebiegać w zasadzie tylko dzięki normom prawnym, gdyż jest to społeczeństwo wielokulturowe (6 milionów imigrantów, około 10% ludności kraju ogółem), a obyczaje w poszczególnych kulturach są skrajnie różne (np. stosunek muzułmanów do roli kobiet w życiu, a podejście chrześcijańskie). Ogromną rolę w utrzymaniu ładu społecznego w Wielkiej Brytanii ma powszechnie obowiązująca tolerancja. Inność, różnorodność, odmienność nie spotykają się z napiętnowaniem, ale z akceptacją w imię zasady wolności (tam gdzie kończy się moja wolność zaczyna się cudza wolność).

Skutkiem ubocznym zaniku kontroli społecznej jest zaistnienie zjawiska anomii, pojęcie to zostało rozpowszechnione przez francuskiego socjologa Émile Durkheima. Oznacza ono pewnego rodzaju stan niepewności w systemie aksjonormatywnym spowodowany najczęściej jego transformacją. Społeczeństwo w stanie anomii nie potrafi wytworzyć spójnego systemu norm i wartości, który stanowiłby dla jednostek klarowne wytyczne działań. Jednostka egzystująca w takim społeczeństwie odczuwa niepewność i zagubienie, a w skrajnych przypadkach zachowuje się tak, jakby żadne normy jej nie obowiązywały. Zjawisko to charakterystyczne jest dla dużych miast, bądź też obszarów dotkniętych biedą lub głodem, w których przejawia się ono w postaciach alkoholizmu, narkomanii, wandalizmu, przestępczości, prostytucji, czy też samobójstw.

W drugiej połowie XX wieku, po II wojnie światowej, kiedy to rozwój telekomunikacji osiągnął niebywałe rozmiary, obok tradycyjnego monteskiuszowskiego trójpodziału władzy pojawiło się pojęcie „czwartej władzy”, które odnosi się do siły jaką zdobyły szeroko pojęte media w społeczeństwach demokratycznych. Można powiedzieć, że media stoją na straży demokracji i praworządności, sprawują funkcję kontrolną wobec pozostałych ośrodków władzy. Nierzadko słyszy się o nieprawidłowościach, które zostały wydobyte na światło dzienne tylko dzięki trudowi dziennikarzy śledczych. Media wywierają presję na organy ścigania, dzięki czemu wiele spraw doczekało się końca w sądzie. Najlepszym przykładem afer wykrywanych przez dziennikarzy jest tzw. afera Rywina. Jest to jeden z największych skandali politycznych III Rzeczypospolitej. Za początek afery można uważać publikację „Gazety Wyborczej” pt. „Ustawa za łapówkę, czyli przychodzi Rywin do Michnika”. W kontekście kontroli społecznej media okazują się narzędziem przekazywania wartości, norm, poglądów i wzorców postępowania. W szczególności media lokalne,

które to w swoim przekazie nagradzają za właściwe relacje jednostki ze środowiskiem oraz karzą za przyjmowanie postaw uznawanych za niewłaściwe. Ze względu na swoją zdolność do kształtowania i przekształcania świadomości odbiorców, media lokalne nie tylko utrwalają wartości, normy i wzory kulturowe akceptowane w danej społeczności, ale również dokonują ich twórczej weryfikacji poprzez inicjowanie procesów przemian społecznych, które w konsekwencji zmieniają standardy obowiązujące w danej społeczności.

Od dłuższego czasu twórcy *science — fiction*, bombardują nas niczym nieposkromionymi wizjami futurystycznych społeczeństw ogarniętych totalną kontrolą (np. w filmie „Raport mniejszości” specjaliści agencji ścigają zbrodnie jeszcze nie popełnione, a przewidziane dzięki supernowoczesnej technologii). Bez wątplenia postęp technologiczny dostarcza organom ścigania coraz więcej narzędzi do powszechnej inwigilacji społeczeństwa. Już teraz podsłuch może czaić się wszędzie, powszechnie występują kamery monitorujące, a społeczeństwo godzi się na ich obecność w imię bezpieczeństwa. Postęp widać w szczególności w dziedzinie identyfikacji jednostki, zaczynając od numerów PESEL, odcisków palców, skanu siatkówki, dochodząc aż do kodu genetycznego. Niepokojąca sytuacja miała miejsce w USA, gdzie po ataku terrorystycznym z 11 września 2001, zaczęto zaostrzać kontrolę społeczną z wykorzystaniem najnowszych technologii. Powstały różne projekty między innymi wszczepiania chipów identyfikujących noworodkom. Jednak przez kongres zostały przepchnięte zaledwie ustawy pozwalające władzy wykonawczej zatrzymać każdego, bez dowodów, na nieograniczony czas, pod zarzutem terroryzmu. Do puli uprawnień dołączono także podsłuch i możliwość łamania tajemnicy korespondencji. Mimo ogromnych kontrowersji z ustawami antyterrorystycznymi, nie stwierdzono oznak nadużyć w tej kwestii. Na całe szczęście póki co nie widać wyraźnych oznak spełniania się czarnych scenariuszy z ponurych wizji.

Podsumowując, kontrola społeczna jest immanentną cechą społeczeństw, mimo chwilowego wrażenia zaniku, nie zanika kompletnie tylko przechodzi metamorfozę w inną formę. Dawne formy kontroli tracą rację bytu, jednocześnie powstają nowe oparte na prawie i technologii. Zagadnienie podjęte ponad sto lat temu przez Edwarda Alswortha Rossa doczekało się wielu szczegółowych badań i publikacji, dzięki którym jesteśmy w stanie pełniej rozumieć mechanizmy kontroli społecznej.

Praca napisana na podstawie:

— *Socjologia ogólna wybrane problemy* praca zbiorowa pod redakcją naukową Jolanty — Polakowskiej Kujawy
- *Słownik socjologiczny* Krzysztof Olechnicki, Paweł Załęcki.
— Wikipedia — wolna encyklopedia, powszechna, pisana i redagowana przez internautów

Paweł Gołębiowski

Student pierwszego roku Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 16-03-2010)

[Oryginał..](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,7202) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,7202>)

Contents Copyright © 2000-2010 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2010 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl